

სასწრაფო, სასტუმროები. მანვე განსაზღვრა მოღვაწეთა რაოდენობა, დაადგინა წინამძღვარი, გამოიწვნა თანამდებობის პირთა ფუნქციები, გაათავისუფლა მონასტერი ყოველგვარი (სამეფო, საპატრიარქო და სხვ.) გადასახადისაგან.

ტიპიკონიდან ჩანს, რომ მონასტერი მხოლოდ ქართველთათვის ყოფილა განკუთვნილი. იქ შეიძლება მხოლოდ ერთი ბერძენი ყოფილიყო — მწერალი, რომელსაც უნდა ეწარმოებინა მიმოწერა მონასტერსა და ადგილობრივ საერო ხელისუფლებას შორის. ღვთისმსახურება მხოლოდ ქართულ ენაზე უნდა აღსრულებულიყო, ბერებადაც მხოლოდ ქართულის მცოდნე პირებს იღებდნენ.

პეტრიწონის ტიპიკონი საინტერესოა ლიტერატურული თვალსაზრისითაც. აღსანიშნავია, რომ თუმცა ტიპიკონი არაერთ ქართულ მონასტერს ჰქონდა, ზოგი მათგანი დაიკარგა, ზოგი კი ფრაგმენტულად შემორჩა; პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც ქართულად და ბერძნულად დაუმზადებიათ, ერთადერთია, ჩვენამდე თითქმის უვნებლად რომ მოაღწია.

პეტრიწონის სავენეში არსებობდა სემინარია, სადაც სწავლა და განათლება ქართულად მიმდინარეობდა. პეტრიწონის სემინარიაში ოცი წლის მანძილზე მოღვაწეობდა დიდი ქართველი მოაზროვნე იოანე, რომელსაც მოღვაწეობის ადგილის მიხედვით პეტრიწონელი ან პეტრიწი ეწოდა.

იოანეს განათლება ბიზანტიაში მიუღია — როგორც ფიქრობენ, მანგანის აკადემიაში. იგი აქტიური მონაწილე იყო იმ ფილოსოფიური მოძრაობისა, რომელიც ბიზანტიაში გაიშალა მიქაელ პსელისისა და იოანე იტალოსის ხელმძღვანელობით. როცა ეს უკანასკნელი გაასამართლეს და გააძევეს (1083 წ.), მისი თანამოაზრეები მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ და იძულებული იყვნენ, დედაქალაქი დაეტოვებინათ. როგორც ჩანს, იოანემაც მაშინ დატოვა კონსტანტინოპოლი და პეტრიწონის ახლადდაარსებულ სავენეს მიაშურა. აქ მან სათავე დაუდო ფილოსოფიურ-ლიტერატურულ სკოლას, რომელმაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ქართული ფილოსოფიის განვითარებას, ფილოსოფიური ენისა და ტერმინოლოგიის შემუშავებას. როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავდა, „ამ სკოლამ შექმნა მთელი ეპოქა ჩვენს მწერლობაში, მეტად ნაყოფიერი და საყურადღებო“.

XII ს. დამდეგს იოანეს პეტრიწონის დატოვება მოუხდა. მან სა-

მშობლოს მოაშურა და გელათის აკადემიაში განაგრძო შემოქმედებითი საქმიანობა.

გრიგოლ ბაკურიანისძე 1086 წ. დაიღუპა პაჭანელებთან ბრძოლაში. შემდგომში ერთხანს პეტრიწონის მონასტერი მარიამ დედოფლის — ბაგრატ IV ასულისა და ბიზანტიის იმპერატორის მეუღლის საკუთრება იყო. მას არ აკლდა ქართველ მეფეთა დახმარება. 1204 წ. პეტრიწონი ჯვაროსნებმა დაარბიეს. XIV ს. დასაწყისში იქ კიდევ მკვიდრობდნენ ქართველები.

ამავე ხანაში ქართული სავენე არსებული კუნძულ კვიპროსზე. ეს იყო ქართული მონასტერი ქალია თუ ღალია, რომელიც განუახლებია თამარს: „კუალად კუპრეს დაღია შეამკო და უყიდა შესავალნი და აღაშენა მონასტერი და შეამკო ყოვლითა წესითა პატიოსნისა მონასტრისა“. — მოგვითხრობს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ — ს ავტორი.

გრძელდებოდა ქართველთა კულტურულ-შემოქმედებითი საქმიანობა სინას მთაზე. ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებელმა იქ აავო ეკლესია-სენაკები, გაუგზავნა მათ უხვი შესაწირავი და საეკლესიო წიგნები. სინას მთის ქართულ სავენეებს გულუხვად ეხმარებოდა თამარიც.

სამონასტრო ცენტრების გარდა, ქართველები ჩანან ბიზანტიის სასწავლო დაწესებულებებშიც. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია კონსტანტინე IX მონომახოსის (1042—1055 წწ.) მიერ კონსტანტინოპოლში დაარსებული მანგანის აკადემია, სადაც უსწავლიათ ქართული კულტურის გამოჩენილ მოღვაწეებს — იოანე პეტრიწს, ეფრემ მცირეს, არსენ ივალთოელს და სხვებს; შემდგომში მათ ამ უმაღლესი სასწავლებლის ტრადიციები დანერგეს ქართულ სავენეებში (გელათი, ივალთო, შავი მთა).

2. საისტორიო მწერლობა

XI—XIII სს. ქართული საისტორიო მწერლობის აღმავლობის ხანაა. თამარის ისტორიკოსის თხზულებაში საისტორიო ნაწარმოების აღსანიშნავად პირველად ვხვდებით ტერმინს „ისტორია“. იგივე ავტორს შემოაქვს ტერმინი „ისტორიათა-აღმწერლობა“.

აღნიშნული პერიოდის ისტორიკოსები ფართოდ სარგებლობდნენ სხვადასხვა სახის საისტორიო წყაროებით — როგორც წერილობითი

(ქართველ, ბიზანტიელ, სომეხ, მუსლიმ ავტორთა თხზულებები), ისე ნივთიერი და ზეპირი მასალებით, თანაც წყაროთა ცნობებს საკმაო სიფრთხილით ეკიდებოდნენ.

XI—XIII სს. საისტორიო მწერლობა, ძირითადად, ორი ჟანრის სახით წარმოგვიდგება: ბიოგრაფიულ-ისტორიული და პოლიტიკურ-რიტორიკული. ბიოგრაფიულ-ისტორიული ჟანრის თხზულებათა ავტორებიდან უნდა დავასახელოთ გიორგი ათონელი, გიორგი მცირე (ხუცესმონაზონი), ეფრემ მცირე.

გიორგი ათონელი (1009—1065 წწ.) ათონის სალიტერატურო სკოლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მის კალამს ეკუთვნის „ცხოვრებად იოვანესი და ეფთუმესი“ — ქართული მწერლობის კლასიკური ძეგლი, რომელშიც აღწერილია ათონის ივერთა მონასტრის დამაარსებელთა მოღვაწეობა, მონასტრის აშენების ისტორია, საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა XI ს. პირველ ნახევარში, ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება.

გიორგი ათონელის თხზულებაში გამოყენებულია წერილობითი, ნივთიერი და ზეპირი წყაროები. საყურადღებოა ავტორის დამოკიდებულება გამოყენებული წყაროებისადმი, რომელთაც იგი ხშირად ასახელებს. „ჭეშმარიტ“ და „უტყუველ“ მასალად მას საბუთის დედანი (და არა მისი პირი) მიაჩნდა. გიორგი ათონელმა, ისევე როგორც ამ პერიოდის სხვა ისტორიკოსებმა, კარგად იცოდა, რომ ამბის თვითმხილველისა და თანამედროვის ცნობა შეიძლებოდა შეთხზული ან გაზვიადებული ყოფილიყო, ამიტომ საჭიროდ მიაჩნდა მათი სანდოობის შემოწმება. ზეპირი წყაროს გამოყენებისას ისტორიკოსი დარწმუნებული უნდა ყოფილიყო მთხრობელის კეთილსინდისიერებაში — „რომელნი იგი უცხო იყვნეს ყოველითურთ ტყუვილსაგან“. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, „მეთერთმეტე საუკუნეში გიორგი ათონელის წყალობით საისტორიო თხზულებათა მეთოდოლოგიური მხარე იმდენად განვითარებული და დამთავრებული იყო უკვე, რომ თანამედროვე მკაცრ სამეცნიერო მოთხოვნილებასაც კი დააკმაყოფილებდა“.

ათონის სკოლის წარმომადგენელია გიორგი მცირეც (ხუცესმონაზონი), გიორგი ათონელის თანამედროვე — მისი „თუალით მხილველი და ხელით მსახური მისი და ყურით მსმენელი სიტყუათა წმიდისა პირისა მისისასა“. 1066—1068 წწ. გიორგის შავშთელის დავალებით,

მან დაწერა „ცხოვრებად და მოქალაქეობად წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა“. იგი მოგვითხრობს გიორგი ათონელის დამსახურებაზე, მის მოღვაწეობაზე შავ მთასა და ათონის ივერთა მონასტერში, ბრძოლაზე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შენარჩუნებისათვის. თხზულება მდიდარ მასალას ემყარება. აღსანიშნავია, რომ ავტორი იყენებს ანალოგიის მეთოდს: ამა თუ იმ ფაქტსა თუ მოვლენას ადარებს წარსულისა და უცხო ქვეყნის მაგალითებს და მხოლოდ შემდეგ იძლევა დასკვნას.

ეფრემ მცირეს (XI ს. მეორე ნახევარი) მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს საისტორიო თხზულება „უწყებად მიწებისა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენების“. ქართველთა მოქცევის საკითხის გარკვევას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბერძნულ-ბიზანტიურ სამყაროსთან ურთიერთობისა და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის თვალსაზრისით. მასალების ძიებამ მრავალი ურთიერთსაწინააღმდეგო ფაქტი დააგროვა. პირველ რიგში, ეს ითქმის ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს მოღვაწეობაზე. საღვთისმეტყველო პაექრობებში აქტიურად მონაწილე ქართველები კარგად გრძნობდნენ ამ წინააღმდეგობის მოგვარების აუცილებლობას. ეფრემ მცირეც ცდილობს ნათელი მოპოვინოს ქართლის გაქრისტიანების საკითხს. მან შეკრიბა და შესანიშნავად გამოიყენა ყველა წყარო, სადაც ქართველთა მოქცევის შესახებ რაიმე ცნობა იყო დაცული, მათ შორის, პირველ რიგში, ბერძნული წყაროები, რომლებიც ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის უფლების სასარგებლოდ ლაპარაკობდნენ. ნინოს მიერ ქართველთა ხელმეორე მოქცევის საჭიროება მან ანალოგიის მეთოდის მოშველიებით ასსნა: „ამათ წმიდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანუ ულნი მრავალჟამ დაიპყრნა ღუარძლმან მეკერპეთამან, არა თუ ჩუენ შორის, არამედ თუთ მათ ბერძენთა შორის“, — აღნიშნავს ეფრემ მცირე. მამასადამე, არა მარტო ქართველებში, არამედ სხვაგანაც ზოგჯერ თავს იჩენდა წარმართობისაკენ მიდრეკილება და საჭირო ხდებოდა ქრისტიანობის ხელახლა ქადაგება.

საყურადღებოა ეფრემ მცირეს მიერ გამოყენებული წყაროების დამოწმება-მითითების წესი: იგი ასახელებს წიგნის სათაურს, ავტორის სახელსა და დამოწმებულ ადგილს.

საქართველოს ისტორიის საკითხებზე მსჯელობისას ეფრემ მცირე

ხშირად იყენებს სხვა ქვეყნების ისტორიასთან შედარების, ანალოგიის მეთოდს და ამის საფუძველზე გამოაქვს სათანადო დასკვნები. საკითხები თანამიმდევრობითაა დალაგებული და ერთიმეორიდან გამომდინარეობს. გვხვდება ისტორიული კრიტიკის ელემენტები.

XI ს. მეორე ნახევრიდან ჩნდება ვრცელი, განმარტებული ხასიათის ნაშრომები, რომლებშიც მოთხრობილია საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან.

ერთ-ერთი მათგანია XI ს. ისტორიკოსის ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ (მკვლევართა ნაწილი — ნ. მარი, პ. ინგოროყვა — მას VIII საუკუნის ძველად მიიჩნევენ). საქართველოს ისტორიის თხრობას ავტორი ბიბლიური დროიდან იწყებს და V საუკუნემდე მოჰყავს. ეს ერთადერთი ავტორია, რომელიც ქართველთა წარმომავლობისა და უძველესი ისტორიის საკითხების გაშუქებას ცდილობს. იგი ეხება აგრეთვე ქართული ენისა და მწიგნობრობის გაჩენის, ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების პრობლემებს. ხაზგასმითაა აღნიშნული ქართველ ტომთა საერთო წარმომავლობა და მთლიანად კავკასიელი ხალხების ისტორიული ნათესაობა.

ლეონტი მროველის თხზულების მიმართ დიდხანს ზედმეტად კრიტიკული დამოკიდებულება ბატონობდა. მისი ცნობები, განსაკუთრებით უძველესი პერიოდის შესახებ, ზღაპრულად მიაჩნდათ. მას შემდეგ, რაც მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიურმა შესწავლამ ზოგი ცნობის სისწორე დაადასტურა, ეს დამოკიდებულება რამდენადმე შეიცვალა. წმინდა ისტორიული მონაცემების გარდა, ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ საყურადღებო მასალას იძლევა საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის, ქართულ ფეოდალურ სამთავროთა საზღვრების, ცალკეული გეოგრაფიული პუნქტების ლოკალიზაციისათვის. როგორც ჩანს, ლეონტი მროველს ხელთ ჰქონდა ძველი ქართული წყაროები, რომლებიც დროთა განმავლობაში დაკარგულა.

ქრონოლოგიურად ლეონტი მროველის თხზულებას აგრძელებს XI ს. ისტორიკოსის ჯუანშერის „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასლისა“, რომელიც გადმოგვცემს ქართველთა ისტორიას V საუკუნის შუა წლებიდან VIII ს. 40—50-იან წლებამდე. იგი წარმოდგენას გვიქმნის იმის შესახებ, თუ რა ცნობები ჰქონდათ XI ს. გა-

ნათლებულ ქართველებს ვახტანგ გორგასლის მეფობასა და მისი მოღვაწეობის პერიოდზე. მართალია, ჯუანშერის თხზულების ბევრი ადგილი ზღაპრული და მეტიმეტად ლეგენდარულია, და მთლიანად თხზულებაც, როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, „ზღაპარს უფრო გაეს, ვიდრე ისტორიას, საგმირო სახალხო ნაწარმოებს უფრო, ვიდრე უტყუარს და სანდო საბუთს“, მაინც იგი ძირითადი წყაროა ვახტანგ გორგასლის მეფობისა და მომდევნო ხანის ისტორიის შესასწავლად. მასში საყურადღებო ცნობებია დაცული, აგრეთვე ირან-ბიზანტიის ურთიერთობის, ქართლის ერისმთავართა ხელისუფლების ხასიათისა და მისი გავრცელების არეალის, ქართლის საზღვრების შესახებ.

ჯუანშერს მრავალი საისტორიო წყაროთი უსარგებლია, რომელთა ნაწილს იგი ასახელებს: „მოქცევა ქართლისა“, სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, ე. წ. „სპარსთა ცხოვრება“, ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები და სხვა.

XI საუკუნისაა სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“. თავად ავტორი სამეფო დინასტიის წარმომადგენელია. მას მიზნად დაუსახავს ბაგრატიონთა ვინაობისა და წარმომავლობის გარკვევა და შეუდგენია ტაო-კლარჯეთის სამთავრო სახლის — ბაგრატიონთა სახლის ისტორია და გენეალოგია; ამ სახლმა სათავე დაუდო ერთიანი საქართველოს სამეფო დინასტიას.

ბაგრატიონთა გენეალოგიას სუმბატ დავითის ძე ბიბლიის მიხედვით ვადმოსცემს და ამტკიცებს, რომ ბაგრატიონები ისრაელის სახელგანთქმული მეფის — დავითის შთამომავალი არიან, ანუ, როგორც ისინი საკუთარ თავს უწოდებდნენ, იესიან-დავითიან-სოლომონიანი. სწორედ ასე იწყებოდა ბაგრატიონთა ტიტულატურა საქართველოს ერთიანი სამეფოს არსებობის ხანაში. თქმულება ბაგრატიონთა ბიბლიური წინაპრების შესახებ საქართველოში ჯერ კიდევ IX საუკუნეში გავრცელდა და მალე ცნობილი გახდა მეზობელ ქვეყნებშიც. 952 წ. მას თავის თხზულებაში იმეორებს ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენეტი.

სუმბატ დავითის ძე აღნიშნავს, ქართველ და სომეხ ბაგრატიონთა საერთო წარმომავლობას, რაც აღიარებულად ითვლება თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებაში. ს. ჯანაშიას აზრით, თხზულებაში დაცულია რაღაც გამოძახილი ისტორიული კავშირისა სპერსა (ბაგრატი-

ონთა მამული) და ქართლს შორის. მკვლევართა აზრით, ბაგრატიონთა სახელი წარმოშობით სპერიდან ყოფილა.

სუმბატ დავითის ძის ქრონიკაში თხრობა ბაგრატ IV მეფობამდეა მიყვანილი.

ამავე პერიოდში იქმნება პოლიტიკურ-რიტორიკული ჟანრის საისტორიო თხზულებები: „მატიანე ქართლისაჲ“, დავით აღმაშენებლის ისტორია, თამარის ორი ისტორიკოსის თხზულებები.

XI ს. უცნობი ავტორის „მატიანე ქართლისაჲ“ მოგვითხრობს საქართველოს ისტორიას VIII საუკუნიდან XI ს. 80-იან წლებამდე. მასში ბევრი ისეთი ცნობაა დაცული, რომლებიც სხვაგან არ მოიპოვება. თანამიმდევრულადაა აღწერილი ცალკეული ფეოდალური სამთავროების გაერთიანების პროცესი.

დავითის ისტორიკოსის სახელი უცნობია. იგი მეფესთან და სამეფო კართან დაახლოებული პირია. „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა“ დაწერილია 1123—1126 წლებში. იგი უმნიშვნელოვანესი წყაროა XI—XII სს. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. თხზულებაში დაწვრილებითაა გადმოცემული დავითის მოღვაწეობა, შემკობილია მისი პიროვნება. თხზულების დასაწყისი, სადაც გიორგი II მეფობაზეა ლაპარაკი, ნაწილობრივ ავსებს „მატიანე ქართლისაჲ“-ს დასასრულს, რომელშიც იგივე პერიოდია აღწერილი. ავტორი დიდ ერუდიციას ამჟღავნებს, კარგად იცნობს და იყენებს საბერძნეთის, ბიზანტიის, ირანის ისტორიასა და ლიტერატურას. ხშირად მიმართავს შედარებით მეთოდს. ნაწარმოები მშვენიერი მხატვრული ენითაა დაწერილი.

თამარის ეპოქის საისტორიო ნაშრომებიდან ჩვენამდე ორმა მოაღწია: ერთი მათგანი ცნობილია სახელწოდებით „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, მეორეა ბასილი ეზოსმოდვრის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“.

პირველი თხზულების სახელწოდება ცხადყოფს მის შინაარსსა და ხასიათს: ეს არის ისტორიაც და „აზმაც“ — ქება, შესხმა, ხოტბა. დასაწყისში მოკლედ გადმოცემულია გიორგი III მეფობის ისტორია, ძირითადი ნაწილი კი თამარის მეფობის აღწერას ეთმობა. განსაკუთრებით დაწვრილებითაა აღწერილი ომები და სამხედრო ლაშქრობები. საყურადღებო ცნობებია დაცული შინაპოლიტიკური ისტორიისთვისაც. გიორგიცა და თამარიც შესანიშნავი ეპითეტებით არიან

შემკული, განსაკუთრებით თამარი, რომელსაც ავტორი სამების მეოთხე წევრსაც კი უწოდებს.

„ისტორიანი და აზმანი...“-ს ავტორი ღრმად განათლებული პიროვნებაა. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის გარდა, იგი კარგად იცნობს დასავლურ (ელინურ-ბიზანტიურ, ქრისტიანულ) და აღმოსავლურ (არაბულ-ირანულ, მუსლიმურ) სამყაროს, სასულიერო და საერო (მათ შორის, ანტიკურ) ლიტერატურას, სარგებლობს პომეროსისა და პლუტარქეს თხზულებებით. კ. კეკელიძე აღნიშნავდა, რომ ეს ნაწარმოები „თავისი მაღალფარდოვანი, მოქარგულ-მოგვირისტებული, მხატვრულ-პოეტური ენით, თავისი შედარებით, მეტაფორებით, ტროპებითა და ფიგურებით, რომლებითაც თხზულება თავიდან ბოლომდე სავსეა, სცილდება ისტორიული ნაწარმოების ფარგლებს და პოეტური შემოქმედების სფეროში გადადის“.

თამარის მეორე ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოდვარი უნდა იყოს, რომლის სახელი მისსავე თხზულებაში იხსენიება. ნაწარმოების სახელწოდებაა „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“. იგი მრავალი საყურადღებო ცნობით ავსებს ზემოთ დასახელებულ ნაშრომს. თუ „ისტორიანი და აზმანი“-ს ავტორი ძირითადად საგარეო პოლიტიკის საკითხებით ინტერესდება, ბასილი კარგად ერკვევა სამეფო კარისა და მეფის პირად ცხოვრებაში. იგი აანალიზებს მოტიანულ ფაქტებს, ზოგჯერ კრიტიკულად აფასებს ამა თუ იმ სახელმწიფო მოღვაწის მიერ გადადგმულ ნაბიჯებს. მისი თხრობის სტილი უფრო სადაა, რიტორიკით ნაკლებად დატვირთული. ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულება ერთ-ერთი საუკეთესო საისტორიო ნაწარმოებია.

საისტორიო აზროვნების განვითარების მაღალ დონეს XI—XII სს. საქართველოში ადასტურებს „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის შედგენა. „ქართლის ცხოვრება“ სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ავტორთა მიერ დაწერილი თხზულებების კრებულია. იგი თანდათანობით, „ჟამითი-ჟამად“ დგებოდა და საუკუნეთა მანძილზე ხდებოდა მისი შევსება-რედაქტირება. ეს არ არის ერთმანეთისაგან დასოუკიდებელ საისტორიო ნაწარმოებთა მექანიკური კრებული, ეს თხზულებები ერთმანეთთან ორგანულადაა დაკავშირებული და ქვეყნისა და ხალხის ისტორიას გადმოგვცემს.

როგორც მკვლევრები მიიჩნევენ, კრებული პირველად XII ს.-ში შეუდგენიათ და მასში შეუტანიათ თხზულებები, რომლებიც მოგვი-თხრობენ ქართველი ხალხის ისტორიას უძველესი დროიდან VIII სა-

უკუნემდე. ესენია: ლეონტი მროველის ზემოთ დასახელებული თხზულება და მისივე „წამება წმიდისა და დიდებულის მოწამისა არჩილისა“, ჯუანშერის „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასლისა“. XIII ს. დასაწყისში კრებულს დაემატა VIII—XII სს. ისტორიის შემცველი თხზულებები: უცნობი ავტორის „მატიანე ქართლისაჲ“ და დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის თხზულება, უფრო გვიან კი — სუმბატ დავითის ძის „ბაგრატიონთა ქრონიკა“. საბოლოოდ, XVI საუკუნეში კრებულში შეიტანეს XII—XIV სს. ისტორიის მომცველი მასალები — „ისტორიანი და აზმანი შარავენდეთანი“ და ჟამთააღმწერლის „მონღოლთა დროინდელი ისტორია“. ამით დასრულდა „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ციკლი, რომელიც გავრცელებული იყო ვახტანგ VI დრომდე.

შუა საუკუნეების საქართველოში „ქართლის ცხოვრება“ ასრულებდა როგორც საკითხავი წიგნის, ასევე მშობლიური ისტორიის სახელმძღვანელოს ფუნქციას.

3. ლიტერატურა II

XI—XIII სს. ქართული მწერლობა სასულიერო და საერო-მხატვრული ლიტერატურის სახით წარმოგვიდგება. აქედან პირველს განვითარების ხანგრძლივი გზა ჰქონდა განვლილი, მეორე კი მხოლოდ მაშინ ყალიბდებოდა.

ქართველი მწერლები კარგად იცნობდნენ დასავლურ (ბიზანტიურ) და აღმოსავლურ (არაბულ-სპარსულ) ლიტერატურას, ფლობდნენ ბერძნულ, არაბულ და სპარსულ ენებს, თარგმნიდნენ, ქმნიდნენ ორიგინალურ ნაწარმოებებს.

XI საუკუნეში, ბიზანტიასთან კულტურული მეტოქეობის კვალობაზე, ჩნდება მისწრაფება — ქართულ ენაზე გადმოიღონ მთელი საქრისტიანო ლიტერატურა. ბერძნულიდან ითარგმნება არა მარტო ქრისტიანული პერიოდის ყველა თვალსაჩინო ავტორი, არამედ ანტიკური მწერლებიც.

სასულიერო ლიტერატურის განვითარებაში განსაკუთრებით დიდი წვლილი შეიტანეს გიორგი ათონელმა (მთაწმინდელმა), ეფრემ მცირემ, არსენ იყალთოელმა. მათ გაამდიდრეს ეს ლიტერატურა უმნიშვნელოვანესი ნათარგმნი და ორიგინალური თხზულებებით.

გიორგი ათონელის მთარგმნელობით საქმიანობაზე ზემოთ უკვე გვექონდა საუბარი. როგორც ვთქვით, გიორგი ათონელმა თარგმნა როგორც ქართულად მანამდე არარსებული ნაწარმოებები, ასევე გაასრულა დაუმთავრებელი თარგმანები და სრულყო ადრე შესრულებულნი. „მოსაგონებლადაცა დიდ არს, — შენიშნავს გიორგი მცირე, — ვითარმცა ესოდენნი წიგნნი ერთმან კაცმან მზანი თარგმნილნი ცხოვრებასა შინა თუსსა აღწერნა“.

გიორგი მთაწმინდელმა დაგვიტოვა 60-ზე მეტი სქელტანიანი ნათარგმნი შრომა ღვთისმეტყველების ყველა დარგში, მათ შორის „დავითნი“, „სახარება-ოთხთავი“ და „წიგნი სამოციქულოჲ“. ბიბლიის თარგმნით გიორგი მთაწმინდელმა მნიშვნელოვანწილად განაპირობა ახალი ქართული ენის განვითარება.

გიორგი ათონელის პოეტურ ნიჭს ადასტურებს მის მიერ თარგმნილი ჰიმნოგრაფიის ნიმუშები, აგრეთვე აკროსტიხის სახით დაწერილი ორიგინალური ლირიკული ლექსები.

ეფრემ მცირეს მრავალმხრივი ლიტერატურული მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი მთარგმნელობითი საქმიანობა. ეფრემმა შეიმუშავა თარგმნის თავისებური თეორია: იგი საჭიროდ თვლიდა, რომ თარგმანი ყოფილიყო ზუსტი, უშუალოდ ორიგინალიდან შესრულებული, ყოველგვარი დამატებებისა და შემოკლებების გარეშე. ამავე დროს, მას კარგად ესმოდა, რომ ყოველ ენას თავისი სპეციფიკა აქვს და, ამდენად, სიტყვასიტყვით თარგმნა შეუძლებელია — ასეთ შემთხვევაში ტექსტი კარგავს თავისებურ სახეს.

როგორც წესი, ეფრემი თარგმნიდა თხზულებებს, რომლებიც ადრე არ იყო თარგმნილი, ხოლო თუ თარგმანი ძალზე ამახინჯებდა ორიგინალს, იგი ასწორებდა თარგმანს ნაშრომის მინდვრებზე სათანადო შესწორებებისა და ახსნა-განმარტების შეტანით. ამ საკითხისადმი მისეულ მიდგომას ნათელყოფს ეფრემის წერილი თავისი მასწავლებლის — კვირიკე ბერისადმი. ამ წერილით ეფრემი პასუხობს მათ, ვინც საყვედურობდა მას ექვთიმე ათონელის მიერ თავის დროზე თარგმნილი გრიგოლ ღვთისმეტყველის „სიტყუანის“ ხელმეორედ თარგმნის გამო: ექვთიმემ გვერდი აუარა ზოგიერთ ადგილს „სიტყუანიდან“, — წერს ეფრემი, — რადგან იგი რძით კვებავდა მაშინ ჯერ კიდევ ჩვილ ქართველ ერს, რომელიც დღეს, მის მიერ აღორძინებული, უკვე მაგარ საკვებს თხოულობს. წმინდა და მაგარ ღვინოს, რომელსაც შეიცავდა გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულება, ექვთიმე

აზავებდა წყლით, აერცობდა მოძღვრის ნამუშავეს, რადგან ერი მა-
შინ უსუსური იყო. ახლა შესაძლებელი გახდა მთარგმნელის დამატე-
ბათა ამოღება. ასე ასაბუთებს ეფრემ მცირე თავის მიერ გაწეული
შრომის საჭიროებას.

აღსანიშნავია, ისიც, რომ ეფრემ მცირემდე სასვენი ნიშნები თი-
თქმის არ იხმარებოდა, მან კი ახალი პუნქტუაცია შემოიღო: ერთი
წერტილი, სამი წერტილი, ექვსი წერტილი. ეს საგრძნობლად აადვი-
ლებდა ტექსტის გაგებას.

ეფრემ მცირეს ნათარგმნი შრომების რაოდენობა 70-ს აღწევს.
ისინი მაღალ მეცნიერულ დონეზეა შესრულებული. ორიგინალური
შრომებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „მოსახსენებელი მცირე
სემეონისთვის ლოლოთეტისა“, რომელიც ბიზანტიური ლიტერატურის
ისტორიის ზოგიერთი საკითხის გარკვევის შესაძლებლობას იძლევა.
ამდენად, მისი მნიშვნელობა სცილდება ძველი ქართული მწერლობის
ფარგლებს.

ეფრემ მცირეს მოწაფემ არსენ იყალთოელმა (გარდაიცვალა და-
ახლ. 1125 წ.) მოღვაწეობა ბიზანტიის ქართულ კოლონიებში დაი-
წყო, საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, როგორც ფიქრობენ, იგი
სათავეში ჩაუდგა იყალთოს აკადემიას. მოღვაწეობდა შიომღვიმე-
შიც. არსენი ცნობილია როგორც გიორგი ამარტოლის „ქრონოგრა-
ფის“, პატრიარქ ფოტის „დიდი სჯულისკანონის“ და, რაც მთავარია,
დოგმატიკურ-პოლემიკური კრებულის — „დოგმატიკონის“ მთარგმ-
ნელი. მასვე ეკუთვნის ნათარგმნი და ორიგინალური პოეტური ნაწა-
რმოებებიც. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ეპიტაფია დავით
აღმაშენებლისა“, რომელიც ფართოდაა ცნობილი:

„ვის ნაჭარმავეს მეფენი თორმეტნი პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვარსა გარეთ გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
აწუ ამათსა მოქმედსა ხელნი გულზედა დამესხნეს“.

XI—XII სს. ქართული ლიტერატურისა და, მთლიანად, კულ-
ტურის მრავალფეროვნებისა და ღირსების წარმოდგენა შეუძლებე-
ლია დავით აღმაშენებლის გარეშე, რომელმაც ჩვენს ისტორიაში
ადგილი დაიმკვიდრა არა მხოლოდ როგორც დიდებულმა მეფემ და
სწორუპოვარმა სარდალმა, არამედ როგორც დიდმა ჰუმანისტმა და
პოეტმა.

დავით აღმაშენებელს როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში
იცნობდნენ როგორც უძლიერეს ხელმწიფეს, რომელიც უზენაესმა
მხსნელად მოუვლინა მთელს საქრისტიანოს. თავისი ხანმოკლე სი-
ცოცხლის მანძილზე (იგი 52 წლისა აღესრულა), ხმალთან ერთად,
მეფის განუყრელი თანამგზავრი ყოფილა წიგნი, რომელიც თან უტა-
რებია დავითს ბრძოლისა თუ ნადირობის ყამს. დავით აღმაშენებლის
სახელს უკავშირდება ქართული კულტურის კერებზე ზრუნვა საქა-
რთველოსა და უცხოეთში.

ძველმა ქართულმა ხელნაწერებმა შემოგვინახა დიდი მეფის პო-
ეტური აღსარება — „გალობანი სინანულისანი“, ჰიმნოგრაფიის თა-
ვისებური ძეგლი, რომელიც ფილოსოფიური ლირიკის ყანრს განე-
კუთვნება.

„გალობანი სინანულისანი“ თავისი ღრმა შინაარსითა და მაღალ-
მხატვრული ფორმით იმ პერიოდის რელიგიურ და ესთეტიკურ
მრწამს გამოხატავს. მისი მთავარი თემაა სინანულის მოტივი. ადა-
მიანის დაცემის ბიბლიური ისტორიის ფონზე დასასიათებელია დავი-
თის პიროვნული ცოდვები. მეფის ღაღადი თავის ცოდვილ ბუნებასა
და შინაგან კათარზისზე, მაცხოვრისა და ღვთისმშობლისადმი მიმა-
რთული, ზოგადსაკაცობრიო ტკივილამდგა ამალღებული. საგალობლის
თითოეული ფრაზა ძველი და ახალი აღთქმის გადმოცემებთან და
ამა თუ იმ თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ პრობლემასთანაა დაკავში-
რებული.

ქართული ჰიმნოგრაფიული პოეზია ბრწყინვალე ნიმუშებით გაამ-
დიდრა დავით აღმაშენებლის ძემ — დემეტრე I-მა (1125—1156 წწ.).
მისი საგალობლებიდან საყოველთაოდ ცნობილია „შენ ხარ ვენახი“—
ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი იამბიკო.

XI ს. მიწურული და XII ს. დასაწყისი ქართული საერო მხა-
ტერული მწერლობის აღმოცენების ხანად ითვლება. იმ ხანის ძე-
გლების უდიდესი ნაწილი განადგურდა, თუმცა ისიც, რაც შემოგვრ-
ჩა, წარმოდგენას გვიქმნის ქართული მხატვრული მწერლობის მრავალ-
ფეროვნებასა და მაღალ დონეზე. პროზაული ნაწარმოებებიდან
ესენია „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვისრამიანი“, პოეზიიდან — საზო-
ტბო თხზულებები „თამარიანი“, „აბდულმესიანი“ და შოთა რუსთა-
ველის „ვეფხისტყაოსანი“.

„ამირანდარეჯანიანი“ XII საუკუნეში შექმნილი საგმირო-საფალავნო, რაინდული რომანია. მის ავტორად მიჩნეულია მოსე ხონელი. XIII ს. დამდევამდე რომანი ფრიად პოპულარული გამხდარა; მის პერსონაჟებს იხსენიებენ ჩახრუხაძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს ავტორი. ფორმით ნაწარმოები ეპიკური მოთხრობაა, რომელიც გადმოგვცემს ამირან დარეჯანის ძისა და მის თანამებრძოლთა თავგადასავალს. იგი შედგება ცალკეული, ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი ნოველებისაგან, რომლებიც მოგვითხრობენ ამა თუ იმ რაინდის საგმირო ამბებს. ნაწარმოების მიზანია იდეალური გმირის, ჭეშმარიტი რაინდის დახატვა.

„ვისრამიანი“ სამიჯნურო-ფსიქოლოგიური რომანია, რომლის ძირითადი თემაა სიყვარულის პრობლემა. იგი პროზაული თარგმანია შუა საუკუნეების სპარსულ მწერლობაში ცნობილი რომანისა „ვის ორამინ“. ეს ამბავი თავდაპირველად დაწერილია პროზაული ფორმით ფაჰლავრ (შუა სპარსულ) ენაზე, არაუგვიანეს VII საუკუნისა. XI ს. შუა წლებში „ვისრამიანი“ ლექსად გაუწყვიათ ახალ სპარსულ ენაზე, XII საუკუნეში კი აქედან ქართულად, ისევ პროზად გადმოუღია სარგის თმოგველს. „ვისრამიანის“ პოპულარობას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ მისი გმირები მოხსენიებული არიან ქართული კლასიკური მწერლობის თითქმის ყველა ძეგლში („თამარიანი“, „აბდულმესიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“), აგრეთვე საისტორიო ნაშრომში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. მხატვრული ღირსებით „ვისრამიანი“ ქართული პროზის ერთი ბრწყინვალე ძეგლთაგანია. შესანიშნავადაა დახატული მოქმედი პირები, ოსტატურად ვითარდება მოქმედება. ენა მაღალმხატვრულია, მდიდარია მეტაფორებით, შედარებებით, ეპითეტებით. ესაა ორნამენტული პროზის ტიპური ნიმუში. ყოველივე ამის გამო „ვისრამიანი“ ქართული ორიგინალური მწერლობის ძეგლადაა მიჩნეული ამავე დროს, ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ძნელად თუ მოიძებნება მეორე ასეთი ნათარგმნი თხზულება, რომელიც მხატვრულად ესოდენ სრულყოფილი იყოს და თანაც ასე ახლოს იდგეს ორიგინალთან, შენარჩუნებული ჰქონდეს სპარსული ენის ბუნება. შესაძლოა, სწორედ იმისათვის, რომ სპარსული ტექსტი სრულად ყოფილიყო გადმოცემული და არ შელახულიყო ენის ბუნება, მთარგმნელმა პროზაული ფორმა აირჩია და ბრწყინვალედ გაართვა თავი ამოცანას.

XI—XIII სს. განვითარების მაღალ საფეხურს მიაღწია ლირიკულმა პოეზიამ, რომელშიც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა სახოტბო ოდებს. ამ ნაწარმოებების ავტორები კარის პოეტები არიან. საკარო პოეზიის ტრადიცია უძველესი დროიდან მომდინარეობს და განვითარების მწვერვალს საქართველოში XII საუკუნეში აღწევს. კარის პოეტების თხზულებები პანეგვირისტული პოეზიის ნიმუშებია.

XII ს. სახოტბო პოეზიიდან მხოლოდ ორი ძეგლი შემოინახა: ჩახრუხაძის „თამარიანი“ და იოანე შავთელის „აბდულმესიანი“, ანუ ქება თამარისა და დავითისა.

„თამარიანის“ ავტორი — ჩახრუხაძე — სამეფო კართან დაახლოებული პირია. მას კარგად სცოდნია ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური მწერლობაცა და აღმოსავლური სამიჯნურო რომანებიც. „თამარიანის“ სახოტბო ოდები 1184—1207 წწ. უნდა იყოს დაწერილი. თხზულება ძირითადად თამარს ეძღვნება, მაგრამ მასში ხოტბაშესხმულია აგრეთვე დავით სოსლანი და ვიორგი ლაშა. ჩახრუხაძე უზადლო პოეტი, ლექსთწყობა, მუსიკალური რითმები მდიდარია და მშვენიერი. იგი იხსენიებს მრავალი თხზულების სხვადასხვა გმირს, რომელთა შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით, რადგან ეს ნაწარმოებები დაკარგულია. ეს ართულებს „თამარიანის“ ზოგიერთი ადგილის გაგებას. როგორც ნ. მარი აღნიშნავდა, „მარტო ის გარემოება, რომ ქართველ იმდროინდელ საზოგადოებას ჩახრუხაძის თხზულებების გაგება და დაფასება შეეძლო, უტყუარის მჭევრმეტყველებით ამტკიცებს, რამდენად ღრმად განათლებული და უაღრესად განვითარებული ყოფილა იგი“.

სამეფო კარის პოეტი იოანე შავთელიც — ქართული საისტორიო ტრადიციით, „კაცი ფილოსოფოსი და რიტორი, ლექსთა გამომთქმელი და მოლუაწებათა შინა განთქმული“, „მოშაპირე ფილოსოფოსი“, „მოძღვრებითა ბრწყინვალე“. მისი საქმიანობა დაკავშირებული ყოფილა გელათისა და ვარძიის სამწერლო ცენტრებთან. მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან ჩვენთვის ცნობილია „გალობანი ვარძიის ღვთისმშობლისანი“, რამდენიმე საღვთისმეტყველო იამბიკო და „აბდულმესიანი“.

„აბდულმესიანი“ თამარისა და დავით სოსლანის ხოტბაა. მისი მთავარი პერსონაჟია თამარი — „აბდულმესია“, ე. ი. ქრისტეს მონა. იოანე შავთელს აღწერილი აქვს თამარის მეფობის ხანა, სამეფო კარის ცხოვრება, ბასიანის ბრძოლა, ტრაპიზონის დაპყრობის ამბავი.

ბასიანის ომის დროს იოანე თამარის თანმხლები ყოფილა ვარძიასა და ოძრხეში. როგორც ფიქრობენ, სწორედ ამ გამარჯვებას მიუძღვნა მან „აბდულმესიანი“. იოანე შავთელის მიერ გადმოცემული ფაქტების შეჯერება საისტორიო წყაროების ცნობებთან საშუალებას იძლევა დაზუსტდეს ან დადგინდეს ზოგიერთი ისტორიული მოვლენა.

ქართული პოეზიისა და, საერთოდ, შემოქმედებითი აზროვნების გვირგვინია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“.

„რუსთაველი ეკუთვნის ისეთ გენიოსთა რიცხვს, რომლებიც ხდებიან შემდგომი თაობების აზრთა და გონების მფლობელად. ქართულ ლიტერატურაში, რომელსაც „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერის შემდეგ ჰქონდა დაცემისა და აღორძინების პერიოდები, რუსთაველი ნამდვილი კანონმდებელი გახდა, — აღნიშნავდა კ. კეკელიძე. — მისადმი მოწიწება და მისი ავტორიტეტის წინაშე ქედის მოდრეკა იქამდე მიდიოდა, რომ პოეტები და მწერლები თავიანთ ნაწარმოებთა დასაწყისში შთაგონებისათვის მიმართავდნენ არა მუხებს, არამედ სწორუპოვად პოეტის სახელს, რომელსაც ეუბნებიან: „აწ, რუსთველო, გეთხოვები, რომე მომცე ნება თქმისა“. ამავე დროს, მათ არ ავიწყდებათ ერთმანეთს უთხრან: „მელექსენო, ნუ გგონიათ თავი რუსთაველის დასადარი“.

„ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგ ქართულ ლიტერატურაში დაკანონდა შაირის — რუსთველური ლექსის ფორმა. ამ ფორმით იწერებოდა არა მხოლოდ ორიგინალური, არამედ ნათარგმნი თხზულებებიც. მას მიმართავდნენ არა მხოლოდ საერო, არამედ სასულიერო მწერლებიც. ფართოდ გამოიყენებოდა რუსთაველის მოსწრებული გამოთქმები, აფორიზმები და სენტენციები. რომ არაფერი ვთქვათ ქართული ლიტერატურის ძეგლებზე. „ვეფხისტყაოსნის“ გავლენა ეტყობა უცხოენიდან თარგმნილ თუ გადმოკეთებულ რომანტიკულ ნაწარმოებებსაც კი: ხდება მათი გადამუშავება რუსთაველის პოემის საფუძველზე, მათში შეაქვთ ეპიზოდები და დეტალები „ვეფხისტყაოსნიდან“.

„ვეფხისტყაოსანი“ ზეპირად იცოდა არა მარტო მწიგნობართა წრემ, არამედ ხალხის ფართო ფენამ. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში დადასტურებულია პოემის ესა თუ ის ხალხური ვარიანტი. რუსთაველს ბევრი მიმბაძველი და გამგრძელებელი გამოუჩნდა მომდევნო ეპოქის ქართულ ლიტერატურაში.

რუსთაველის პოემის სიუჟეტი შთაგონებულია ქართული ისტორი-

ული სინამდვილით. პოემაში გადმოცემულია ცხოვრების ის პირობები და წესები, რომლებიც მაშინდელ საქართველოში არსებობდა, ასახულია სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივი საკითხები, სამეფო კარის ცხოვრების დეტალები, სამხედრო ხელოვნება და სამხედრო ორგანიზაცია და სხვ. „თუმცა იქ დასახელებული არიან არაბები, სპარსები, ინდონი, ხატაელნი, მაგრამ ისინი აზროვნებენ, ცხოვრობენ, იბრძვიან სრულებითაც არა ისე, როგორც ეს იქნებოდა იმ ქვეყნებში, რომლებიც იქ დასახელებულია; შოთა რუსთაველის გმირებში ქართველის გული ძვერს, მის გმირებს მაშინდელი საქართველოს საკითხები აღელვებს“ (ივ. ჯავახიშვილი).

რუსთაველის მსოფლმხედველობის საფუძველია ჰუმანიზმი. მას აინტერესებს ადამიანი, მისი ამქვეყნიური ცხოვრება, ზნეობრივი იდეალები. რუსთაველის გმირები პიროვნულად თავისუფალნი არიან, მათ ნებულობას არ ზღუდავს ბრმა ბედისწერა.

„ვეფხისტყაოსანმა“ ქართველი ხალხის ცხოვრებასა და მის ისტორიაში სრულიად განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა. ძნელია მოიტყუნოს ნაწარმოები, რომელსაც თავისი ხალხის ცხოვრებაში ესოდენ დიდი როლი შეესრულებინოს. ქართველი კაცი მასში პოულობდა წინაპართა მიერ ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე შექმნილ ძვირფას გამოცდილებას. ნიშანდობლივია „ვეფხისტყაოსნის“ აღმზრდელიობითი მნიშვნელობის შეფასება მისი პირველი დამსტამბავის, მეფე ვახტანგ VI მიერ: „რაც ამას დაუწერია, თუ კაი გზით ისწავლი, ერთ ოსტატად ღირს“, — წერდა იგი თავის კომენტარებში. „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ გამოცემას ახლავს სტამბის მუშაკის მიქაელის ასეთი მიწაწერი: „უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა“.

„ვეფხისტყაოსანზე“ საუბარი ისევ კ. კეკელიძის სიტყვებით დავასრულოთ: „გაივლის კიდევ საუკუნეები და ქართული ლიტერატურის პორიზონტზე ლამაზ დროშად იფრიალებს რუსთაველის სახელი, რომელიც მუდამ იქნება შეუწინაღებელი ყურადღებისა და ინტერესის საგანი, რადგან იგი იძლევა უხვ საზრდოს გონებისათვის, ლამაზ განცდებს გულისათვის, ბრძოლისა და გამარჯვების იმპულსს ნებისყოფისათვის, ხოლო მთელი ქართული ლიტერატურისათვის, და არა მარტო ქართული ლიტერატურისათვის, მაღალმხატვრული შემოქმედების განუმეორებელ ნიმუშს“.

4. ფილოსოფიური აზრი, ქართული რენესანსის საკითხი

ფილოსოფიურმა აზროვნებამ საქართველოში განვითარების უმაღლეს საფეხურს XI—XII სს. მიაღწია. იგი საესეებით შეესაბამებოდა კულტურის იმდროინდელ აღმავლობას. კულტურის მაღალმა დონემ და იდეურმა ძვრებმა, რომელთაც იმჟამად ჰქონდა ადგილი, საფუძველი მისცა ივ. ჯავახიშვილს, საქართველოში რენესანსული მოძრაობის დასაწყისი დაენახა, ხოლო შ. ნუცუბიძეს — შეექმნა აღმოსავლური რენესანსის თეორია, რომელშიც საქართველოს ცენტრალური ადგილი უჭირავს.

აღმოსავლური და, კერძოდ, ქართული რენესანსის თეორიას მომხრეც ბევრი გამოუჩნდა და მოწინააღმდეგეც. მის ირგვლივ კამათი დღესაც გრძელდება. მკვლევართა ნაწილი რენესანსს წმინდა ევროპულ მოვლენად მიიჩნევს და მკაცრ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს (XV—XVI სს.) უწესებს. მეორე ნაწილი აღიარებს აღმოსავლურ, არაევროპულ რენესანსს ან რენესანსებს (ჩინური, სომხური, ქართული) და მათ შორის ქართულ რენესანსს საპატიო ადგილს მიუჩენს.

რენესანსისა (ფრანგ. Renaissance — აღორძინება) და რენესანსული ჰუმანიზმის არსი შემდეგნაირად შეიძლება გამოიხატოს: მოძრაობა მიწიერი სინამდვილისა და ადამიანის მიწიერი არსებობის ღირებულების უარყოფიდან მათი ღირებულებისა და მნიშვნელობის აღიარებასა და თეორიულ დაფუძნებამდე.

რენესანსი და ჰუმანიზმი წარმოადგენდა, ერთი მხრივ, ანტიკურობის აღორძინებას („რენესანსი“), მეორე მხრივ, ადამიანის ახლებურ, შუა საუკუნეების ასკეტური იდეალისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავებულ გაგებას (ჰუმანიზმი).

ანტიკური მსოფლმხედველობისათვის დამახასიათებელი იყო მიწიერი სინამდვილის ღირებულების აღიარება და მისადმი დადებითი დამოკიდებულება.

ანტიკურობის მიწურულსა და მონოთეისტური მსოფლმხედველობის გაბატონების შემდეგ იცვლება დამოკიდებულება ამქვეყნიური სინამდვილისადმი. ბუნება (და ადამიანი) თანდათან კარგავს ღირებულებას. „ზეციური სამყარო“ აღიარებულია უმაღლეს და სრულყოფილ სინამდვილედ, „მიწიერი სამყარო“ კი — მის უბადრუკ ანარეკლად.

რენესანსის ეპოქისათვის დამახასიათებელია კულტურის გაამქვეყნიურება. ქართულ კულტურაში ამის ძირითად გამოხატულებად მიჩნეულია საერო მწერლობისა (მხატვრული პროზა, საერო პოეზია, საისტორიო მწერლობა, სამედიცინო თხზულებანი) და საერო ხელოვნების ჩამოყალიბება XI—XIII საუკუნეებში.

ქართული კულტურის ისტორიის წინა პერიოდების განხილვამ დაგვანახა, რომ ძველი ქართული კულტურისათვის არასოდეს ყოფილა უცხო „ამქვეყნიური“ მისწრაფებები და ინტერესები; მათ ყოველთვის დიდი ადგილი ეკავათ კულტურულ შემოქმედებაში, მწერლობაში. რენესანსი წინა ეპოქაში მზადდებოდა, იცვლებოდა მხოლოდ მიწიერისა და ადამიანურის ღირებულების აღიარების ხარისხი. „ამქვეყნიური“ მისწრაფებები მკაფიოდ გამოვლინდა X საუკუნეში როგორც მწერლობაში, ასევე ხელოვნებაში. მთელ რიგ ორიგინალურ და ნათარგმნ ძეგლებში ჩნდება სამიჯნურო მოტივი — თუმცა ზნეობრივი ვაკიცხვის, მაგრამ მაინც ყურადსაღები ფაქტის სახით. მაგალითად, შეიძლება დავასახელოთ აშოტ კურაპალატისა და მონაზონი ქალის სამიჯნურო თავგადასავალი „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან“. გრიგოლის საყვედურზე მონაზონი ქალი პასუხობს: „წმიდაო მამაო, მე თავსა ჩემსა ზედა ვერ თავის-უფალ ვარ, ვინაითგან გარდარეული სიყვარული აქუს ჩემდა მომართ კურაპალატსა“. ან კიდევ: „ბალაფარიანში“ მეფის სიტყვებზე ქალთა შესახებ, რომ ისინი არიან „ეშმაკნი, რომელნი წარსწყმედენ კაცთა“, ჭაბუკი პასუხობს: „არა რაი ვიხილე უშუენიერეს და უსაწადელეს იმათ ეშმაკთა“.

ადამიანისა და მისი გრძნობებისადმი ინტერესის გაძლიერების თვალსაზრისით, მკვლევართა ყურადღებას განსაკუთრებით იქცევს იშხნის ჯვარცმა 973 წლისა, რომელზეც ქრისტე გამოსახულია დასუჭული, ჩავარდნილი თვალებით, გადატანილი ტანჯვის კვალით სახეზე. სახარების სიუჟეტის ამგვარი ინტერპრეტაცია უჩვეულო სიახლე იყო: ბიზანტიასა და დასავლეთ ევროპაში XI ს. ბოლომდე გაბატონებული ტრადიციით, ჯვარცმა გამოსახავდა ქრისტეს არა როგორც ტანჯულს, არამედ ტრიუმფატორს, „სიკვდილითა სიკვდილისა დამორგუნველს“. ჯვარცმული ქრისტე თვალღია იყო, მის სახეზე არ ჩანდა ტანჯვისა და ტკივილის კვალი. იშხნის ჯვარცმა თამამად არღვევს ამ ტრადიციას. იგივე მეორდება ბრეთის საწინამძღვრო ჯვარსა (994—1001 წწ.) და დავით კურაპალატის ჯვარზე, რომელიც ასათ მოქმედის შესრულებულია.

მიწიერისა და ადამიანურისადმი ინტერესი განსაკუთრებით ძლიერდება XI—XII საუკუნეებში. მკვლევართა ნაწილი (შ. ნუცუბიძე, ა. ლოსკევი, შ. ხიდაშელი, ი. ბრაგინსკი და სხვ.) მიიჩნევს, რომ იმ დროისათვის უკვე შესაძლებელია ლაპარაკი „ახალ შეხედულებათა, იდეათა და განზრახვათა“ ისეთსავე მომპლავრებაზე საქართველოში, როგორც ამას ხედავდა იტალიური რენესანსის ცნობილი მკვლევარი იაკობ ბუკარდტი რენესანსის ეპოქის იტალიის (XV—XVI სს.) კულტურაში. ეს გამოიხატება შემდეგით:

ისახება და ვითარდება საისტორიო მწერლობა, ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით. წამოიჭრა ქართველთა წარმომავლობის, ქართული ენის წარმოშობის, კავკასიის სხვა ხალხებთან ქართველთა ნათესაობის და სხვა საკითხები, რაც ინტერესთა მნიშვნელოვან გაფართოებას ცხადყოფს.

სამედიცინო წიგნები („უსწორო კარაბადინი“ — X—XI სს. და „წიგნი სააქიმოჲ“ — 1208—1211 წწ.), შედგენილი არაბული და ბერძნული წყაროების მიხედვითა და ქართველ მკურნალთა გამოცდილების გათვალისწინებით, მოწმობს ბუნებისა და ადამიანის ქცევას დაკვირვებისა და ცოდნის საგნად.

ფერწერაში (ფრესკულ მხატვრობაში), წმინდანთა და მოწამე ბერ-მონაზონთა გვერდით, შემოდიან საერო ისტორიული პირები — უმთავრესად მეფეები. ამ ხანას განეკუთვნება ფრესკული გამოსახულებანი ბაგრატ III (ბედიასი), ბაგრატ IV (ატენში), გიორგი III და თამარისა (ვარძიასა და ყინწვისში), გიორგი III, თამარის და გიორგი ლაშასი (ბერთუბანსა და ბეთანიასი), რომლებიც არ არიან თავისუფალი შუა საუკუნეების ტრაფარეტებისაგან, თუმცა თავს იჩენს რეალისტური მიდგომის ელემენტებიც.

ამქვეყნიური სინამდვილისადმი დამოკიდებულებაში მომხდარ ცვლილებას ყველაზე ნათლად ასახავს პოეზია, კერძოდ, მისი სახობო ჟანრი (ჩახრუხაძე, იოანე შავთელი).

ადამიანის ახლებური გაგების თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა აქვს პროზაულ თხზულებებს: „ამირანდარეჯანიანს“ და „ვისრამიანს“. პირველი მათგანი ფეოდალურ-რწინდული ტიპის რომანია, რომელშიც გმირების ფიზიკურ ძალასთან და ვაჟკაცობასთან ერთად ხაზგასმულია მათი პირადი კეთილდღეობა და სხვა მორალური თვისებები.

„ვისრამიანში“ ძირითადია ადამიანის სულიერი ცხოვრებისა და სიყვარულის გრძნობის ასახვა. მისი გმირებისათვის სიყვარული ღმერთის მიერ დაწესებული გრძნობაა. ვისი მზადაა, რამინის სიყვარულისათვის ყოველგვარი ტანჯვა აიტანოს: „ჰე, ძლიერო და მაღალო ხელმწიფო!.. აწ თუ გწადიან ჩამომარჩევ ანუ თუალნი დამწუენ; გწადიან — გამაძე, გწადიან — უკუნისამდე დაჭედილი გყვე... რაცა გწადიან, იგიცა მიყავ, ყველა ხელგეწიფების. ამას ვედარ უკუეიტყვი: მე რამინ ცასა და ქუეყანასა ყუელასა მირჩევი, და თავსა და სულსა ჩემსა მისსა ჭირსა ვანაცვალე, თუალთა სინათლე და გულისა ჩემისა სინარული ივია... და რა მგამა, თუ ერთი სული მისთვის გაგწირო? თუმცა ათასი სული მედგა, ყველა მისთვისვე მინდა. მე რამინის სიყვარულსა არ მოვსწყდები, ვიდრე სიცოცხლე არ მომწყდეს“, — ამბობს ვისი. კიდევ უფრო კატეგორიულია ვისის შემდეგი სიტყვები: „და თუ ვგრე მკითხო: სამოთხე გირჩევიან ანუ რამინო, მე, შენმა მზემან, რამინს გამოვირჩევ, ამით რომელ მისი შეხედვა სამოთხედ მიჩნს“.

ყოველივე ეს მეტყველებს მნიშვნელოვან მსოფლმხედველობრივ ცვლილებებზე მიწიერის ღირებულების უარყოფიდან მისი აღიარების, ადამიანის ახლებური გაგების მიმართულებით. იქმნება ნიადაგი ანტიკური ტრადიციის აღორძინებისათვის. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ იმ პერიოდის ლიტერატურა სავსეა ანტიკური ავტორებისა და გმირების სახელებით. მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ იყო რენესანსი. ადამიანზე წარმოდგენა ჯერ კიდევ მოკლებულია იმ ამაღლებულობას, რომელიც შეადგენს რენესანსული ჰუმანიზმის თავისებურებას. აქ ჯერ კიდევ არაა ზეციური და მიწიერი სინამდვილის მასინთეზირებული იდეა.

მკვლევართა ნაწილი, შ. ნუცუბიძის კვალდაკვალ, მიიჩნევს, რომ რენესანსის ფილოსოფიურ საფუძველს დასავლეთშიც და საქართველოშიც ნეოპლატონიზმი წარმოადგენდა. თუ ეს ასეა, საჭიროა მკაფიოდ განისაზღვროს, ჯერ ერთი, რამდენად შექმლო ნეოპლატონიზმს დაესაბუთებინა ადამიანის მიწიერი არსებობის ღირებულება, და მეორე, რამდენად იყო XI—XIII სს. ქართული ფილოსოფია ნეოპლატონისტური.

მიყვავთ იმ შეხედულების მომხრეთა თვალსაზრისს, რომლებიც ქართული რენესანსის არსებობას აღიარებენ.

რა არის ნეოპლატონიზმი? როგორც თვით სიტყვა გვაჩვენებს, აქ საქმე უნდა გვექონდეს პლატონიზმის რალაც სახესთან, მის აღორძინებასთან. პლატონიზმი, ზოგადად, არის მოძღვრება იდეათა შესახებ. იდეა არის ის, რასაც წარმოადგენს მოცემული საგანი; იდეა საგნისა არის ის, რაც შეიძლება ითქვას მოცემულ საგანზე. იდეა არის პასუხი კითხვაზე: რას წარმოადგენს მოცემული საგანი? საკითროა აიხსნას იდეის მიმართება საგნებისადმი, მატერიისადმი. ნეოპლატონიზმმა ააღორძინა პლატონის მოძღვრება იდეათა შესახებ, ამავე დროს, კი არ გაიმეორა იგი, არამედ ახლებურად გაიაზრა კიდევ. ნეოპლატონიზმი ორი ეპოქის მიჯნაზე ჩამოყალიბდა. ანტიკურობის დასასრულსა და შუა საუკუნეებამდე წოდებული ეპოქის დამდეგს — III—IV სს. ანტიკური კულტურა დაქვეითების გზას ადგა. უკვე შემუშავებული იყო მონოთეისტური რელიგიის მსოფლმხედველობრივი იდეები. ნეოპლატონიზმი ანტიკური, ბერძნული ფილოსოფიის უკანასკნელი მნიშვნელოვანი მოძღვრებაა, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა შუა საუკუნეების აზროვნებაზე. მისი წარმომადგენლები საკუთარ თავს პლატონიკოსებს უწოდებდნენ. მათი მოძღვრება მართლაც შეიცავს პლატონის შეხედულებებს, მაგრამ საესებით თავისთავადი სისტემის სახით ყალიბდება.

ნეოპლატონიზმის ფუძემდებელია პლოტინი (205—270 წწ.), ხოლო მისი დამამთავრებელი და სისტემატიზატორი — პროკლე (210—285 წწ.). სანამ დასავლეთ ევროპისათვის ცნობილი გახდებოდა ანტიკური ნეოპლატონიზმი, ნეოპლატონისტური იდეები გავლენას არეოპაგიტული მოძღვრების საშუალებით ახდენდა, რომელიც ნეოპლატონიზმის გავლენით ჩამოყალიბებული პირველი მნიშვნელოვანი მოძღვრება იყო.

ფსევდო-დიონისეს სახელი საქართველოში ბევრად ადრე იყო ცნობილი, ვიდრე მისი თხზულებები ქართულად ითარგმნებოდა. XI ს. მეორე ნახევარში ეფრემ მცირემ მთლიანად თარგმნა ფსევდო-დიონისე არეოპაგიტის (ნუცუბიმე-ჰონიგმანის თეორიის მიხედვით, იგივე პეტრე იბერის) შრომები, ე. წ. არეოპაგიტული კორპუსი, აგრეთვე იოანე დამასკელის „ცოდნის წყარო“, რომელიც არ ეკუთვნის მთლიანად ნეოპლატონიზმს, მაგრამ შეიცავს ამ მოძღვრების მნიშვნელოვან იდეებს. მალე ამის შემდეგ იოანე პეტრიწმა თარგმნა პროკლეს მთავარი ფილოსოფიური თხზულება „კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“. სხვათა შორის, ამ თხზულების ქართული თარგმა-

ნი უძველესია სხვა ენებზე თარგმნილთა და ჩვენამდე მოღწეულთა შორის. ამავე პერიოდში ითარგმნა ქართულად ცნობილი ნეოპლატონიკოსების ნემესიოს ემესელის (იოანე პეტრიწის თარგმანი) და პერმისის (პროკლეს მოწაფე; იოანე ტარიჭისძის თარგმანი) თხზულებანი.

მონოთეიზმს სამყაროს წარმოშობა წარმოუდგენია როგორც ღმერთის მიერ მისი არარასგან შექმნის შედეგი (კრეაციონიზმი), რის გამო მონოთეიზმი არსებითად რჩება დუალისტურ მოძღვრებად და ვერ ახერხებს ზეციური და მიწიერი სამყაროს გაერთიანებასა და დაკავშირებას. ნეოპლატონიზმი, ანტიკური ტრადიციიდან გამომდინარე, რომლის მიხედვითაც არარასგან არაფერი არ შეიძლება წარმოიქმნას, აყალიბებს მოძღვრებას სამყაროს ღმერთისაგან ემანაციის (გამომდინარეობის) შესახებ და, ამდენად, ასაბუთებს მიწიერი სამყაროს აუცილებლობის, მისი მარადიულობისა და ღვთაებრიობის იდეას.

არეოპაგიტული მოძღვრება წარმოადგენდა ნეოპლატონიზმის (უმთავრესად პროკლეს) ქრისტიანულ გადაშენებას. იგი გზას უხსნიდა ანტიკურ ფილოსოფიას ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და დასავლეთში. არეოპაგიტული მოძღვრების ამოსავალი ღმერთის ცნებაა, როგორც აბსოლუტურად სრულყოფილი და ყოველივეზე ზეაღმატებული საწყისისა. ნეოპლატონიზმის გავლენით, არეოპაგიტული მოძღვრების მცდელობა მიმართულია სრულყოფილი საწყისის არასრულყოფილ, ნაკლოვან სამყაროსთან დაკავშირებისა და მათი ერთიანობის საფუძვლის ძიებისაკენ. პირველმიზეზისაგან (ღმერთისაგან) შედეგის (სამყაროს) გამომდინარეობა სრულყოფილების ისეთსავე კლებას წარმოადგენს, როგორც სინათლის სხივის შესუსტება. ამიტომ არსი (არსებულს სფერო) წარმოადგენს იერარქიულად (რანგობრივად) განლაგებულ საფეხურთა ერთიანობას, რომლის დაბალ საფეხურსაც ხილულა სამყარო ქმნის. მაგრამ სამყარო ერთიანობაშია პირველსაწყისთან, მასში მოქმედებს ღმერთიდან გამომდინარე სინათლის სხივი და არაფერია სამყაროში ისეთი, რასაც ამ სხივის მიღება არ შეეძლოს. როგორც ხილული მზე თავისი ბუნებით, თავისი არსებით ანათებს ყოველივეს, — წერს ფსევდო-დიონისე, — ასევე ღმერთი (როგორც უმაღლესი სიკეთე) თავისი ბუნებით განფენს შარავანდელს სამყაროზე, აძლევს მას არსებობას და სიკეთეს.

ღმერთის „სახელთა“ შორის უმაღლესი და უპირველესი, რომელიც ყველაზე მეტად უახლოვდება მის არსებას, სიკეთეა. საწყისი თავის- თავად სიკეთეა და მისგან მხოლოდ სიკეთე მომდინარეობს. ამიტომ ნამდვილი, სუბსტანციური არსებობა მხოლოდ სიკეთეს აქვს და ბო- როტება მხოლოდ არარაა („არა არს არს“). ის, რასაც ადამიანი ბო- როტებას უწოდებს, სინამდვილეში მხოლოდ სიკეთის კლებას, სიკე- თისაგან დაცილებას წარმოადგენს. ყველაზე ბოროტად ის გვეჩვენე- ბა, რაც სიკეთისაგან ყველაზე მეტადაა დაცილებული და რაშიც სი- კეთე ყველაზე ნაკლებადაა.

ეს შესხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი იდეის — ბორო- ტებაზე სიკეთის გამარჯვების იდეის საფუძველად იქცევა: „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია“. ამ შესხედულების წყარო პოემაში პირდაპირაა დასახელებული „ბრძენი დიენოსის“ (დიონისე არეოპაგელის) სახით.

მას შემდეგ, რაც შევეცადეთ წარმოგვედგინა, თუ როგორ წყვეტს ნეოპლატონიზმი და არეოპაგეტიკა ზეციური და მიწიერი სამყაროს მიმართების საკითხს, როგორ ასაბუთებს მიწიერი არსებობის ღირე- ბულებას, ვცადოთ პასუხის გაცემა ზემოთ დასმულ კითხვაზე: იყო თუ არა XI—XIII სს. ქართული ფილოსოფია ნეოპლატონისტური?

აღნიშნული პერიოდის ქართული ფილოსოფიური აზრის პირ- ველი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია ეფრემ მცირე, რომლის და- მსახურებაზე ქართული კულტურის წინაშე ნაწილობრივ უკვე ვისა- უბრეთ. მისი ფილოსოფიური მოღვაწეობა შუა საუკუნეების ორი დიდი მოაზროვნის — ფსევდო-დიონისე არეოპაგელისა და იოანე და- მასკელის მოძღვრების ქართულ სინამდვილეში შემოტანითაა გან- საზღვრული. დიდია მისი დამსახურება ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შემუშავების საქმეში. ამ ტერმინების დიდმა ნაწი- ლმა დღემდე შეინარჩუნა მნიშვნელობა (მაგ., არსება, რაოდენობა, რომელობა, ხედვა, ზოგადი, საყოველთაო, გრძნობა და სხვ.). ეფრემ მცირეს შემდეგ ქართული ფილოსოფიური აზრი ორი მიმარ- თულებით ვითარდებოდა: ნეოპლატონიზმისა და არისტოტელიზმის. პირველი მიმართულების წარმომადგენელია იოანე პეტრიწი, მეორე- სა — არსენ იყალთოელი.

შუა საუკუნეების ქართველ ფილოსოფოსთა შორის ყველაზე სა- ყურადღებო ფიგურაა იოანე პეტრიწი, რომლის ფილოსოფიური მსო- ფლმხედველობა პროკლეს მოძღვრების საფუძველზე ჩამოყალიბდა.

მისი ფილოსოფიური თხზულება „განმარტება პროკლესათჳს დია- დონოსის და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“ დაწერილია პროკ- ლეს „თეოლოგიის ელემენტების“ („კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“) ვრცელი კომენტარების სახით. თხზულება შედგება შესავლის, საკუ- თრივ კომენტარებისა და ბოლოსიტყვაობისაგან.

იოანე პეტრიწმა განათლება კონსტანტინოპოლში მანგანის აკა- დემიაში მიიღო. აქვე დაუახლოვდა აკადემიის პროფესორს იოანე იტა- ლოსს, რომელიც ერთ-ერთ ჩვენამდე მოღწეულ დოკუმენტში მას მეგობრად და „უსწავლულეს“ პიროვნებად იხსენიებს. მალე იოანე პეტრიწი აქტიური მონაწილე გახდა იმ სააზროვნო მოძრაობისა, რომელსაც იოანე იტალოსი მეთაურობდა. 1083 წ. იოანე იტალოსი გაასამართლეს იმის გამო, რომ იგი „ანათემას მიცემულ“ შეხედუ- ლებებს ქადაგებდა. იგი აღიარებდა, კერძოდ, ელინურ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც „ყოველივე წარმოიშვა და გაფორმდა არა არარსისაგან“, რაც ეწინააღმდეგებოდა ოფიციალურ რელიგიურ თვალსაზრისს.

იტალოსის გასამართლების შემდეგ დაიწყო მისი მიმდევრების სასტიკი დევნა. იოანე პეტრიწი იძულებული გახდა კონსტანტინო- პოლი მიეტოვებინა. მისი მოღვაწეობის შემდეგი წლები ბულგარეთს — პეტრიწონსა — და გელათს უკავშირდება.

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ ნააზრევში ნეოპლატონიზმი ბევ- რად უფრო მკვეთრადაა წარმოდგენილი, ვიდრე არეოპაგეტულ მოძ- ლვრებაში. მასთან უფრო თანამიმდევრული ხასიათი მიიღო იდეებმა, რომელთაც დასაბამი არეოპაგეტულმა მოძღვრებამ მისცა. პეტრი- წის ფილოსოფიური სამყარო განსაზღვრულია ანტიკური კულტურით, მითოლოგიით და ფილოსოფიით. მისთვის დამახასიათებელია სამყა- როს ღმერთიდან გამომდინარეობის, სამყაროს წარმოქმნის აუცილებ- ლობისა და მარადიულობის იდეა.

არსენ იყალთოელი იოანე პეტრიწის თანამედროვე, ეფრემ მცი- რეს მოწაფე იყო. მისი ფილოსოფიური და თეოლოგიური შესხედლე- ბები ყველაზე ვრცლად წარმოდგენილია მის უმთავრეს ნაშრომ- ში „დოგმატიკონი“. მასში შესულია ბევრი პოლემიკური თხზულება, მიმართული ებრაული და მაჰმადიანური რელიგიის, აგრეთვე ქრის- ტიანობის შიგნით არსებულ მწვალებლურ (ერეტიკულ) მიმართულე- ბათა წინააღმდეგ. ნაშრომის ძირითადი მიზანი იყო ორთოდოქსული

(ქალკედონიტური) მიმდინარეობის დაცვა. არსენი არ იზიარებდა ნეოპლატონიკოსთა შეხედულებებს.

როგორც ვხედავთ, ნეოპლატონიზმი XI—XIII სს. ქართული ფილოსოფიური აზრის ერთ-ერთი მიმართულებაა. მიწიერი სინამდვილის ღირებულებისა და მისი მნიშვნელობის აღიარება რენესანსის პირობებში ზეციურის მნიშვნელობის უგულვებლყოფას კი არ ნიშნავს, არამედ „ორი სოფლის“ (ზეციური და მიწიერი) ერთიანობის აღიარებაა.

ქართული რენესანსის მწვერვალია შოთა რუსთაველი. მისი მსოფლმხედველობა, თეოლოგიური და ფილოსოფიური შეხედულებანი უდიდესი ინტერესის საგანია. დღეს არავინ დავობს იმაზე, რომ რუსთაველი ჰუმანიზმის აღრინდელი და მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია.

„ჰუმანიზმი“ ეტიმოლოგიურად სიტყვა ადამიანისაგან, ადამიანურობისაგან (humanitas) მომდინარეობს. რენესანსული ჰუმანიზმი არ დაიყვანება მხოლოდ ადამიანის ახლებურ გაგებასა და ანტიკურობისაკენ მიბრუნებაზე. ჰუმანიზმი მსოფლმხედველობაა; მისი ძირითადი იდეაა ამქვეყნიური სინამდვილის ღირებულებისა და მნიშვნელობის აღიარება. სწორედ ამ იდეითაა განსაზღვრული ადამიანის ახლებური გაგებაცა და ანტიკურობის თავისებური აღორძინებაც.

ზემოთ მოხსენიებული შეხედულების თანახმად, რენესანსული ჰუმანიზმის ფილოსოფიური საფუძველია ნეოპლატონიზმი, რომელმაც ამოავსო უფსკრული ზეციურ და მიწიერ სამყაროს შორის.

რუსთაველის ჰუმანიზმი თავისებური დამთავრებაა ქართული ქრისტიანული კულტურის „გაამქვეყნიურებისა“, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში ვითარდებოდა, XI—XII საუკუნეებში კი შეიქმნა საკმარისი პირობები იმისათვის, რომ ეს ხანგრძლივი და თანდათანობითი პროცესი ჰუმანიზმში გადაზრდილიყო.

რუსთაველის მსოფლმხედველობაზე მსჯელობისას შ. ნუცუბიძე აღნიშნავდა: „რუსთაველი არსად არ უშვებს კავშირის გაწყვეტას ზეცისა, როგორც ამაღლებულის, ბედნიერებისა და სიყვარულის სიმბოლოს, და მიწას, როგორც რეალური, „ხორციელი“ ადამიანისათვის რეალურ ქვეყანაზე ამ ბედნიერების, სიყვარულისა და ნეტარების სიმბოლოს, შორის. ამ სინთეზში, ამ ერთიანობაშია რუსთაველის მიერ ამქვეყნიურ სიკეთეთა პოეტური ხორცშესხმის სიდიადე“.

ცხადია, მხედველობაში უნდა გვექონდეს, რომ რუსთაველი, უპირველეს ყოვლისა, პოეტია. მისი დამოკიდებულება სინამდვილისადმი ესთეტიკური დამოკიდებულებაა, ასახვის საშუალებები — მხატვრული სახეებია. მაგრამ, ამავე დროს, „ვეფხისტყაოსანი“ საყურადღებოა როგორც სინთეზი მხატვრული და ფილოსოფიური აზროვნებისა. რუსთაველის იდეები ამოიკითხება არა მარტო მთლიანად პოემაში, არამედ მასში უხვად გაბნეულ ფილოსოფიურ-პოეტურ აფორიზმებში. მეცნიერები მიუთითებენ რუსთაველის ფილოსოფიური შეხედულებების ნეოპლატონურ და არეოპაგიტულ საწყისებზე.

დმერთი რუსთაველისათვის უმაღლესი სრულყოფილებაა, მაგრამ, როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, დანტესაგან განსხვავებით, რომელიც თავისი იდეალის განხორციელებას მაინც „ზეზუნებრივ სამყაროში“ ფიქრობს, რუსთაველს სინათლე მიწაზე მოაქვს, იბრძვის ამ სინათლის ზემისათვის მიწიერ ცხოვრებაში“.

ასეთია ქართული რენესანსის კონცეფცია. თუმცა, როგორც უკვე ვთქვით, თვალსაზრისს ქართული რენესანსის შესახებ ბევრი არ იზიარებს. თუ რენესანსი ანტიკურობის აღორძინებას გულისხმობს, მაშინ ქართულ რენესანსზე ლაპარაკი ძნელია, რადგან ქართული ანტიკურობიდან მხოლოდ არეოპაგიტული მოძღვრების აღორძინებაზე შეიძლება ვიმსჯელოთ, მისი ქართული წარმომავლობა (ფსევდო-დიონისესა და პეტრე იბერის ივივობა) კი თავისთავად სადავო საკითხია. ასევე საკამათოა ნეოპლატონიზმის აღიარება დასავლური და აღმოსავლური რენესანსის ფილოსოფიურ საფუძველად, ესეც რომ არ იყოს, XI—XII სს. ქართველ ფილოსოფოსთა შორის ნეოპლატონიკოსი მხოლოდ იოანე პეტრიწი ჩანს. ამ პერიოდში ვერც საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა აღმავლობას ვხედავთ, რაც დამახასიათებელი იყო ევროპული რენესანსისათვის. ეს და კიდევ ზოგიერთი სხვა მომენტი მკვლევართა ნაწილს აფიქრებინებს, რომ უფრო სწორი იქნებოდა ლაპარაკი არა ქართულ რენესანსზე, არამედ ქართული კულტურის მნიშვნელოვან აღმავლობაზე XI—XIII საუკუნეებში, და თუ ტერმინს „რენესანსი“ მაინც გამოვიყენებთ, მხოლოდ კულტურის (და არა ანტიკურობის) აღორძინების მნიშვნელობით.

XI—XII სს. საქართველოში სამართლებრივი კულტურის დონის წარმოსადგენად განსაკუთრებით საყურადღებოა ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ „მცირე სჯულისკანონის“ თარგმნა XI ს. დამდევს. ესაა საეკლესიო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარი ენციკლოპედია, რომელიც ექვთიმემ ქართულ ნიადაგზე გადაამუშავა და შექმნა მისი სრულიად ახალი, ქართული რედაქცია, რომელშიც აისახა როგორც ბიზანტიური, ისე იმდროინდელი ქართული საეკლესიო სამართლებრივი კულტურა. ამ შემადგენლობის სხვა კრებულს არ იცნობს არც ბიზანტიური, არც ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნების საეკლესიო სამართლის ისტორია. ამდენად, იგი წმინდა ქართული მოვლენაა.

კრებულს ერთვის თვით ექვთიმე მთაწმინდელის ზოგადი მოძღვრება ბოროტმოქმედების შესახებ. მასში განმარტებულია ზოგიერთი იურიდიული ცნება, მოცემულია მკვლევლობის სხვადასხვა სახეობის კვალიფიკაცია.

ამ დროისათვის ქართულ სამართალს უკვე დიდი ხნის შეთვისებული ჰქონდა „ბრალის“ ცნება. უფრო მეტიც, — იგი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა ბრალის სხვადასხვა ფორმას. ექვთიმე მთაწმინდელი ბრალის ფორმებიდან განარჩევს განზრახვას, გაუფრთხილებელ მოქმედებას და შემთხვევას.

საინტერესოა ისიც, რომ ექვთიმე მთაწმინდელი იძლევა გაუფრთხილებლობის ცნების დიფერენციაციასაც და გამოყოფს მის ისეთ სახეს, რომელიც „მახლობელ არს ნებსითა ვაცთა ვლვასა“.

ცხადი ხდება, რომ ქართულ სამართალში ბრალის ფორმების დამუშავების საკითხი ბიზანტიური სამართლის დონეზე იდგა.

განვითარების მაღალი საფეხურისთვის მიუღწევია პროცესულურ სამართალსაც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ბაგრატ IV ცნობილი ოპიზის სიგელი. მასში აღწერილია სასამართლო პროცესი, რომელიც ორ მონასტერს (ოპიზისა და მიჯნაძორის) შორის მამულებისათვის დავის გამო გამართულა. სასამართლო პროცესს თვით მეფე ხელმძღვანელობდა. როგორც მეფე სიგელში მოგვითხრობს, სასამართლო პროცესამდე მას წინასწარ მიუღია მოღავე მხარეები, მოუსმენია მათთვის და გასცნობია მათ მიერ წარმოდგენილ დოკუმენტებს (მიჯნაძორელთ წარმოდგენიათ ერისთავთერისთავ გურგენის, მეფე გურგენის, მისი შვილის ბაგრატ III და ამ უკანა-

სენელის ძის გიორგი I სიგელები, ოპიზარი კი — გუარამ მამფალის მიერ ოპიზის მონასტრისათვის ბოძებული სიგელი). ამის შემდეგ მას მოუწევია „მეცნიერნი საბჭოთა საქმისანი“ და სასამართლოს სხდომა დაუნიშნავს. სხდომის დროს კითხვობენ ორივე მხარის მიერ წარმოდგენილ ყველა საბუთს („წავიკითხნით მათნიცა და მათნიცა დაწერილინი“), ისმენენ მხარეთა ასსნა-განმარტებას, მათ პაექრობას („რომელი სიტყუის-გებაჲ იყო მათ შორის, მოვისმინეთ“) და მხოლოდ შემდეგ აფასებენ დამამტკიცებელ საბუთებს.

ამ შემთხვევაში ძირითადი დამამტკიცებელი საბუთი სიგელები იყო. სასამართლოს შეფასებით, მიჯნაძორელთა სიგელები უფრო დამაჯერებელი იყო როგორც სიმრავლით, ისე სიმტკიცით („... სამართლად ესე გავიგონეთ, რომელ კელნი ამათნი მრავალნი და მტკიცენი იყუნეს“).

აქ ყურადღებას იქცევს რამდენიმე გარემოება:

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთის რიგ ქვეყნებში, რუსეთსა და ევროპის სახელმწიფოებში, სხვა საშუალებებით დაუდგენელი ბრალდების დროს, დამამტკიცებელ საბუთად ითვლებოდა ორდალიები — შანთითა და მდულარით გამოცდა, ორთაბრძოლა — სასამართლო დუელი. XI—XII სს. საქართველოში მტკიცებათა ასეთი პრიმიტიული სახეები არ უნდა არსებულიყო. უპირატესი ძალის მქონე დამამტკიცებელ საბუთად აქ წერილობითი მტკიცებულებანი ჩანს.

როგორც ვთქვით, სასამართლო პროცესზე მეფემ მიიწვია „მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“ — სამართლის სწავლულები. ცხადია, ეს ის პირნი იყვნენ, ვისაც სათანადო ცოდნა და განათლება გააჩნდა. როგორც ჩანს, მაშინდელ სასწავლო დაწესებულებებში, სხვა საგნებთან ერთად, სამართალსაც ასწავლიდნენ.

ეს ყოველივე მიგვითითებს იმდროინდელი ქართული სამართლებრივი კულტურის მაღალ დონეზე.

აღსანიშნავია, რომ თამარის ეპოქაში ადგილი ჰქონდა სიკვდილით დასჯისა და დამასახიჩრებელი სასჯელების გაუქმების ცდას.

6. ხუროთმოძღვრება. ხელოვნება.

XI—XIII საუკუნეებში ქართული ხუროთმოძღვრება და ხელოვნება განვითარების მწვერვალს აღწევს. ამ პერიოდს განეკუთვნება საერო და საეკლესიო არქიტექტურის, კედლისა და წიგნის მხატვ-